

Ольга Деркачова

СВІТ КРІЗЬ ПРИЗМУ БОЛЮ

(на матеріалі творів М. Кіяновської та А.Охрімовича)

Біль становить феномен, який включає перцептивний, емоційний, когнітивний і поведінковий компоненти. Він стає певним знаком, смыслом, набуває суб'єктивного виявлення. Саме в такому ракурсі зосередимося на категорії болю в поетичних текстах, зокрема, у творах М.Кіяновської та А.Охрімовича, на її функціонуванні та створенні відповідної світоглядної системи; адже біль, страждання і відповідні асоціативно-образні системи ключові у цих авторів.

Серед дослідників природи, процесу болю, його особливостей можна виокремити Г.Адашинську (оцінка болю за допомогою кольору), В.Алексєєва (природа болю), А.Вейна (специфіка кардіалгій), Л.Дворецького (соматофорні розлади), М.Ісмагілова (характеристика головного болю), М.Кукушкіна (біль як самостійна форма хвороби), Л.Ліма, К.Фейнмана (психогенний больовий синдром).

Біль як мотив твору або образотворчий компонент зі збереженням його фізіологічних властивостей і медичних характеристик – практично недосліджувана тема. Саме це спонукало до простеження специфіки виявлення болю у поетичних текстах М.Кіяновської (зб. “Книга Адама”) та А.Охрімовича (зб. “Замкнутый простір”) і відповідних поведінкових реакцій ліричного героя. Вибір авторів зумовлено бажанням показати різноаспектність цього явища і сприйняття його ліричним героєм.

Біль – це мова, що нею, як зазначає Т.Булавина, тіло повідомляє про свої проблеми, які переживалися або переживаються тепер¹. Також біль може виникати начебто й без очевидної причини. Л.Дворецький наголошує на існуванні такого поняття, як соматофорні розлади, коли на перший план виступають псевдосоматичні або соматичні скарги, за якими приховані психічні розлади².

За темпоральними параметрами виділяють гострий і хронічний біль. Залежно від локалізації болю існує соматичний поверховий біль, соматичний глибокий біль, вісцеральний біль. М.Кукушкін виокремлює три основні больові синдроми: соматогенні, нейрогенні, психогенні³. Саме психогенні болі можуть виникати незалежно від соматичних, вісцеральних і нейрональних пошкоджень, адже вони визначаються психологічними й соціальними факторами. Нас цікавитиме біль як певний чинник, що формує поведінку і світогляд ліричного героя у його тексто-світі.

Найчастіші в аналізованих текстах головні й серцеві болі як через зовнішні ушкодження, так і через певні психогенні фактори. Головний біль в основному виникає через напруження внаслідок підвищеної уваги, тривоги, хвилювання, депресії тощо. Як зазначають М.Ісмагілов, Р.Якупов, А.Якупова, одна із причин головного болю – психосоціальна дезадаптація внаслідок особливостей особистісних, емоційних і поведінкових реакцій⁴. Біль серця також пов'язують певною мірою із психосоціальними факторами⁵, а серед кардіалгій А.Вейн виокремлює психогенні кардіалгії⁶.

¹ Булавина Т. Гендерная проблематика в психологии // [http:// www.owl.ru/ win/books/articles/bulavina.htm](http://www.owl.ru/win/books/articles/bulavina.htm)

² Дворецкий Л. Соматофорные расстройства в практике терапевта // [http:// spec.medinet.ru/ terap/6.php](http://spec.medinet.ru/terap/6.php)

³ Кукушкин М. Боль как самостоятельная форма болезни // [http:// www.painstudy.ru/ education/pain.htm](http://www.painstudy.ru/education/pain.htm)

⁴ Исмагилов М., Якупов Р., Якупова А. Головная боль напряжения. – Казань, 2001. – С.124.

⁵ Can personality predict risk of coronary heart disease? // [http:// www.jr2.ox.ac.uk/ bandolier/ booth/hliving/ personHD.html](http://www.jr2.ox.ac.uk/bandolier/booth/hliving/personHD.html)

⁶ Вейн А., Данилова А. Кардиалгии и абдоминалгии // Русский медицинский журнал. – 1999. – Т. 7. – № 9. – С.18.

Важлива й певна колористично-образна система, пов'язана з больовими відчуттями і сприйняттями. Унаслідок закладеного концепту болю виробляється певна образна система, співвіднесена із чіткою колористикою. На думку Г.Адашинської та Е.Мейзерова, колір через закладені в ньому семіотичні можливості та семантичний потенціал допомагає розширити сферу інтрацептивної семантики болю, а вибір кольорів пацієнтами може слугувати засобом оцінки болю, а отже, кожному рівневі болю у шкалі відповідає певний колір або група кольорів⁷:

Таблиця 1.

Інтенсивність болю	Співвіднесений колір
біль відсутній	жовтий, зелений
біль слабкий, тимчасовий	жовтий, зелений, фіолетовий
біль середній	сірий, коричневий, фіолетовий
біль сильний	чорний, червоний

Використання лексеми “біль” без чітких визначників і характеристик, тобто біль як абстракція в поетичних текстах не домінує: “Я виголошу біль. Я вихолошу втому...”⁸; “І мжичить, і болить. Веди мене додому” (К., 27); “Не віддай мені світу, тамуй мене з болю, бо біль / Повертається в дім, із якого пішов наодинці” (К., 71).

Як бачимо, біль у таких випадках втрачає своє первісне значення певного збою у функціонуванні людської системи й отримує інші характеристики, персоніфікується.

Водночас автори рідко вдаються до номінанти “біль” як означника стану ліричного героя, його скарги на здоров'я. Поняття болю, страждання виникає відповідно до певного контексту через систему інших дотичних образів, часто пов'язане із зовнішніми чинниками: поранення, побиття, постріл, самодеструкція. У Кіяновської соматична природа болю почасти зумовлюється кульовими пораненнями, в Охрімовича – ножовими. Відтак біль має чітку локалізацію. Це, як правило, голова і серце, рідше – руки, ноги або тіло в цілому. “Віддавши серце вихору і виру, / Я без жалю вмираю, без жалю...” (К., 15); “Але тріщить голова, од прямокутних конкретик / Мозок мені стікає з лоба прямо на вії”⁹; “Ми віддаємо під удари палок / Свої обличчя, ніби пілігрими” (К., 27); “І серце, враз, урвавши рівність такту, / Назовні випнеться через тісну гортань” (О., 31); “І до колючки тягнеться рука” (К., 25); “Й кривавлю слід, занурений в росу” (К., 21).

Підсумком такого болю має стати смерть – її лірична героїня М.Кіяновської сприймає як логічне завершення життя, сповненого страждань (“Любити, щоб вмерти? Чи вмерти, щоб далі любити?”). У такому контексті поняття болю набуває релігійного забарвлення, а страждання, мука ведуть до очищення й наближення до Бога:

“А отже, Бог існує. Жертва – плоть” (К., 15); “Усе, як присно: стигмами за віру...” (К., 15); “Збагнеш, приймеш під шелестіння снів / Єдину правду праведної муки...” (К., 23); “Приречена пройти крізь запекельний щем” (К., 91). Авторка свідомо використовує релігійну символіку для відтворення шляху до Бога через

⁷ Адашинская Г., Мейзеров Е. Цветовой выбор как способ оценки боли // Боль. – 2003. – № 1. – С.11.

⁸ Кіяновська М. Книга Адама. – Ів.-Фр., 2004. – С.14. Далі зазначаємо сторінку в тексті – К., стор.

⁹ Охрімович А. Замкнутый простір. – Л., 2002. – С.22. Далі зазначаємо сторінку в тексті – О., стор.

страждання, але таке розуміння болю впливає і з тих творів, де така символіка начебто й відсутня. Це пояснюється тим, що збірка “Книга Адама” становить собою змістову цілісність, єдність, у якій кожен наступний вірш пов’язаний із попереднім змістом, символікою, мотивами. Прикладом може слугувати поезія “Лежать каміння, черепа і кістки” — своєрідне продовження попередніх поезій, де домінантою виступала ідея боротьби за Бога й Батьківщину, а наскрізним образом був образ війни. У цій же поезії практично немає релігійних символів, лише присутнє відчуття болю й страждання, що веде до смерті, але першопричиною виступає бажання служити Богові, окреслене в поезіях попередніх. Цікаве й поєднання опису соматогенного больового синдрому, викликаного реальними зовнішніми пошкодженнями тіла, і картини світу, яка виникає внаслідок цього:

Лежать каміння, черепа і кістки.	Втрачають речі обриси в тумані,
Голодний крук в небесній високості —	Бо вершники ще верхи — вже останні.
В передчуванні смерті, як застуди,	А кашель соковитий і раптовий,
Коли туманом набрякають груди.	Як буйний дзвін з дзвіниці на покрови,
Брестиме — і замислено спіткнеться,	В червону барву плямитиме губи,
Зненацька наближаючись до серця.	Очні безодні, вишкірені зуби...

(К., 91).

Поняття болю реалізується через поняття “хвороба”, “смерть” і відповідну колористику (див. Таблиця 1), а посилення болю спричинює смерть. Так, на початку твору домінує сіра колористика (каміння, туман), а далі переважають чорний (крук) і червоний кольори (“червона барва”). Втілення самого болю — у двох персоніфікованих образах — крука й кашлю. “Голодний крук” виступає майже на самому початку, але він поки що наче остеронь ліричної героїні, тому його означник “чорний” (цей птах чорного кольору) ще не стосується безпосередньо її стану. Домінування сірого свідчить про середній біль, а в подальшому чорного й червоного — про його підсилення. Другий образ хвороби, кашель (він виступає в безпосередньому зв’язку з червоним кольором, що також засвідчує посилення болю) має вже безпосередній стосунок до ліричної героїні як символ наглої смерті. Але внаслідок персоніфікації, й отже, отримання самостійного статусу, він сприймається не лише як симптоми хвороби героїні, а і як певна містична сила.

Важлива паралель між смертю та застудою. Звідси й кашель — ознака наближення до смерті, й очікування її як очікування застуди. Свідоме очікування хвороби може сприяти виникненню болю внаслідок психогенного синдрому. У цьому випадку його спровокувало самонавіювання, сприйняття світу людиною із середнім хронічним болем, для якої світ виступає своєрідним комплексом страждань, хвороб, смертей. Відповідно відбувається несподівана градація болю з його локалізацією в серці, а людина практично втрачає здатність бачити й відчувати світ (“туманом набрякають груди” — “Втрачають речі обриси в тумані”), концентруючись лише на власному болю. Нарешті, біль порівнюється із дзвоном на Покрову, а смерть у цей день, за народними віруваннями, означає, що душа потрапить до раю, до Бога.

Концепція болю у творах Кіяновської зумовлена відповідною світоглядною позицією, наближеною ще до середньовічної християнської думки про страждання як знак Божої любові до людини; герой же Охрїмовича сприймає світ як джерело болю-смерті, що призводить до виникнення агресії й до себе самого, й до світу як засобу самовираження: “Метелик, розпанаханий віссю симетрії, / Летить на полум’я свічки, згорає дотла...”; [...] “Аби зосередитись і, прану вдихаючи ротом, / Проводити вісь симетрії через власний труп” (О., 45); “І ранку висталений ніжик / Заходить в ніч холодним гостем” (О., 9); “Матеріальний світ свої залізні пальці / Змика на горлі мрій” (О., 81).

Слово і Час. 2005. №12

Світ сприймається ліричним героєм як такий, де неможливе існування без болю, одного із законів світопорядку. Але герой не хоче змиритися, шукає шляхи знищення болю у зворотному вияві агресії до світу: “Двері плечем розтрощено...” (О., 33); “Я руйную сади, солов’їв виганяю з раю, / Я руйную сади і палю за собою мости...” (О., 7); “А тут хіба що раптом закричать / Й, спираючись на милиці подушок, / Затихнути на мимовільнім “блядь!”” (О., 41).

Агресія тут є вербальною-активною-прямою й фізично-активною-прямою¹⁰ й зумовлюється впливом ситуацій, що в них опиняється індивід, а також його якостями, емоціями й нахилами. Детермінантом такої моделі поведінки виступає відчуття світу – суцільного болю (“Цей сонний лик з розпечених небес: / Пошарпаних, згвалтованих, безглузких...”) і прагнення пристосуватися до нього: “Виникає бажання розмазати, розчавить, / Неодмінно подужать” (О., 7).

Але агресія стає причиною самодеструкції, як-от у творі “Світ зруйнованих образів – це подвір’я”, де від сприйняття світу як суцільної руїни (зруйновані образи, уламки Карфагену й Риму) герой переходить до спроби усвідомити своє місце в ньому:

І, нарешті, дзеркало, у якому я
Екстазно виконую характері,

В спогляданні спокійнім, як кров моя
Фарбує будівлі сірі (О., 18)

Руйнування, нищення асоціюється з болем, проте таким, який вже не завжди відчуваєш. Його характеристиками можуть ставати кольори, котрі виокремлює ліричний герой: сіре – свідчення середнього болю й червоне – свідчення сильного болю. Сильний біль змінює середній, стає ознакою передсмертного стану ліричного героя. Далі – стихання болю й тимчасове полегшення та спокій перед смертю: “Підігнуться коліна, впаду без сили... / [...] Пропливають церкви златобанні, / Коливаючи щогли хрестів” (О., 18).

Золотий, жовтий колір співвідносяться з відсутністю болю, а лексеми “пропливають” (як уповільнення руху), “церкви” засвідчують появу внутрішнього спокою ліричного героя. Власне, споглядання крізь туман навколишніх образів, слів, що в тумані видаються застиглими, зумовило спокій героя, а відтак затухання болю.

Схематично перехід ліричного героя від пасивного споглядання світу як концентрату болю до агресії, самознищення й смерті як порятунку від нього матиме такий вигляд: світ → біль → прагнення завдати болю у відповідь світові → агресія → завдання болю самому собі → самодеструкція → смерть.

Найповніше концепція болю у Кіяновської реалізується у зв’язку з любов’ю (такий аспект відсутній в Охрїмовича, для якого біль – складник агресії, жорстокості як власної, так і світової): “Любов вдягаю зашморгом на шию, / Ковтнувши вовчу ягоду життя” (К., 47); “Я вмру серед ночі – в обіймах а чи в лещатах” (К., 68).

Ставлення до любові, коханого почасті межує з мазохізмом, що підпадає під дельозівську формулу, за якою сутність мазохізму полягає в очікуванні задоволення, тобто біль пришвидшує те, на що так спрагло чекають. Сам біль стає умовою, випередженням задоволення й підтверджує право на нього¹¹. Також доречним тут буде й асоціювання Г.Васильченком¹² садизму із чоловічою роллю, а мазохізму – із жіночою: “О пане муки, що мене карає, / Я вже крихка, вже

¹⁰ Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия. – СПб., 2001. – С.29.

¹¹ Делез Ж. Представление Захер-Мазоха // Захер-Мазох А.фон. Венера в мехах: Фрейд З. Работы о мазохизме. – М., 1992. – С. 235.

¹² Див.: Васильченко Г. Нарушения психосексуального развития // [http:// www.sexopedia.ru/](http://www.sexopedia.ru/)

не тримаюсь тіла” (К., 57); “Зітни мене стеблом – і кинь на брук, / Собі під ноги, душу розтоптавши” (К., 7); “Зробись для мене каменем – і рана / Врятує душу, наче в голод хліб” (К., 12); “Убий мене в серце. Удар мене в сонце, коханий. / Удар мене в душу” (К., 25). Лірична героїня сприймає біль і страждання як необхідний складник любові. Маємо тут не тільки біль душі, серця, зумовлені психогенними факторами, а й соматогенними, що засвідчують такі лексеми: *рана, удар, зітни, кинь*. Любов межує з болем навіть і тоді, коли коханий не завдає його свідомо: “Любов моя на сто імен посліпла, / Бо ти – як сонце, ти мене обпik” (К., 64).

Якщо біль, завданий коханим, для ліричної героїні – нормальний вияв любові й звична форма існування, то біль, зумовлений його відсутністю або байдужістю, – нестерпний. Він викликаний внутрішніми переживаннями, але порівнюється із силою соматогенного болю, якому необхідно покласти край. Вихід лірична героїня бачить у смерті, але не у своїй, а коханого: “Піду до відьми, нашепochу срібла / І буде куля в груди, буде лік / Супроти болю... Як тебе любити?” (К., 64). Лірична героїня прямо не говорить про його смерть. Але якщо на початку твору проводилася паралель між коханим і сонцем, то в кінці маємо лише образ сонця, а також мотив самотності: “Далеке сонце світить, світить, світить, / А я – під ним незряча... І сама...” (К., 64). Ця смерть коханого начебто рятує від болю, але не рятує від самотності.

Оскільки й любов, і наближення до Божої еманации бажані, то й біль стає бажаним, тому часто лірична героїня сама прагне спровокувати його (ранить руки, йде колючою стернею тощо) або просить коханого завдати їй болю.

А. Охрiмович не пов’язує любов із болем і стражданням: “Я замовляю каву, повільно п’ю і думаю про тебе” (О., 5); “Любов і голод цим протухлим світом / Тихенько правлять” (О., 82); “Чому у серце крізь ці тумани / Пробилась радість незрозуміла” (О., 62); “Уламок вірного “люблю” / В археології побачень” (О., 93).

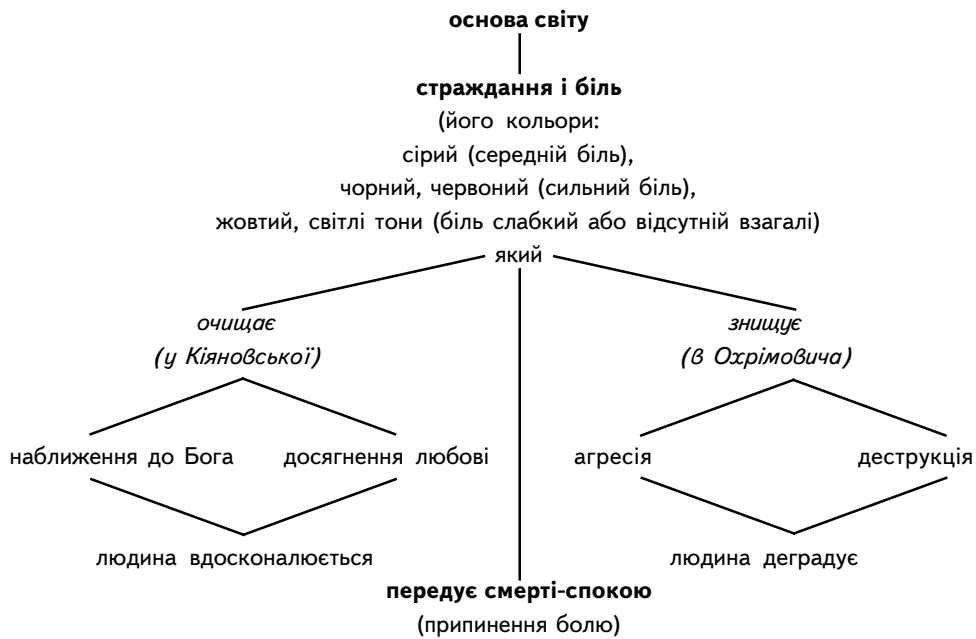
Любов асоціюється зі спокоєм, тишею, відсутністю агресії, болю й смерті. Вона змінює навіть ставлення ліричного героя до цих явищ і подій. Якщо поряд із поняттями *біль, кров, агресія, деструкція* часто виступав образ ночі, що так само віщувала недобре, наглу смерть, то коли цей образ виступає у стосунку до почуттів ліричного героя, він змінює функціональне навантаження: “Ніч в моїх обіймах нишкне, мов гнучка жагуча жінка, / Вітром теплим розгойдавши п’яні пахощі весни” (О., 102).

Агресія і біль наявні між чоловіком і жінкою лише тоді, коли в їхніх стосунках немає любові: “Сочиться кров зненависти на діл / Й парує вгору риком зловорожим” (О., 85). У таких випадках натрапляємо навіть на елементи садизму (якщо у Кіяновської мазохізм зумовлений любов’ю, то тут садизм зумовлений ненавистю): “Там шоколадний дикун-людоджер / Простягав пульсуюче серце / Сексуальній маніячці з Подолу / І благав: “З’їж його, кохана!”” (О., 136); “Панове, вилки та ножі / Стромляйте в литки ніжних грацій” (О., 134).

Оскільки садизм пов’язаний з агресією, маємо тут типову асоціативно-образну систему з відповідною колористикою. Е.Фромм серед садистичних нахилів виділяв прагнення повного підкорення інших людей, прагнення їх використати, завдати болю іншим. В Охрiмовича домінує останній аспект. І чим щільніше прагнення владарювання над людиною поєднано із деструктивністю, тим жорстокішою стає садистська поведінка¹³.

¹³ Фромм Э. Человек для себя. – Мн., 1992. – С.112.

Проаналізувавши поетичні тексти обох авторів, можемо навести таку схему функціонування болю й відповідної світоглядної позиції ліричного героя:

Усе це дає підстави твердити, що, попри спільну природу болю (зовнішні фактори й внутрішні переживання), його локалізацію і темпоральну диференціацію, розуміння болю як сигналу швидкої смерті, ставлення і сприйняття його ліричними героями різне. У М.Кіяновської простежується єдність *біль*, *любов*, *Бог*, де біль сприймається як обов'язковий онтологічний складник і шлях до розуміння любові між чоловіком і жінкою та наближення до Бога. В А.Охрімовича простежується така єдність: *біль*, *агресія до світу*, *агресія до себе*. Поняття Бога й любові виключають у нього поняття страждання та болю, натомість відсутність любові сприяє агресії й деструкції. Світ як комплекс страждання й болю, представлений в обох поетів, але у Кіяновської людина сприймає біль як належне, а в Охрімовича — робить спробу опиратися світові, уникати болю, нищачи його, але це викликає лише зворотну реакцію — болю завдає не лише світ, а й людина сама собі.

м. Івано-Франківськ

